

ВІДГУК

офіційного опонента, кандидата філологічних наук, доцента Богданової Марини Миколаївни на дисертацію **Верби Тетяни Юріївни «Жанрово-стильова еволюція української історичної повісті ХХІ століття про козацтво»**, подану до захисту на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук зі спеціальності 10.01.01 – українська література

Історична проза в Україні поряд з іншими царинами художньої інтерпретації історичного минулого тривалий час була заручницею нав'язаних суспільству ідеологічних перекручень і спотворених історичних фактів. З відродженням і розбудовою України як незалежної держави набувають особливого значення нові підходи до висвітлення національного історичного процесу в літературі, до розвитку історичної думки з подоланням хибних суджень, заповненням темних прогалин, поверненням замовчуваних і табуйованих імен. У зв'язку з цим особливого зацікавлення набула тема козацтва, яка активно розроблялася письменниками попереднього століття: П. Кулішем, Д. Мордовцем, а згодом – В. Бірчаком, В. Будзиновським, Катрею Гриневичевою, М. Горбанем, Наталеною Королевою, Ю. Косачем, Б. Лепким, О. Левицьким, О. Маковеем, Юліаном Опільським, С. Плачиндою, А. Чайковським та ін.

Аналіз творів кінця ХХ початку ХХІ століття довів, що тема козацтва в українській літературі піднялася на новий щабель розвитку. Бурхливі події державотворення, які припали на період ХХІ століття, значно пожвавили дослідницький інтерес до героїчної та водночас суперечливої сторінки – Козаччини. І наразі постійне перегукування сьогодення з українським історичним минулим сприяє осмисленню відомих в історії проблем – визвольної боротьби, оборони від зовнішніх агресорів, розбудови держави, ролі лідера, культурного прогресу тощо. Варто зазначити, що протягом останніх десятиліть у працях науковців (С. Андрусів, Є. Барана, М. Беліченко, Н. Бернадської, Б. Вальнюк, К. Ганюкової, А. Гуляка,

Ф. Кейди, О. Литвиненко, Б. Мельничука, Є. Нахліка, С. Підпригори, В. Поліщука, О. Проценко, Л. Ромащенко, І. Руснак, В. Сікорської, Л. Тарнашинської, З. Шевчук) засвідчено пошуки ідеологічно незаангажованого розуміння минулого, розкрито генезу та жанрово-стильові особливості історичної белетристики.

У ході осмислення еволюції літератури потребує корекції поширена практика надання пріоритетів великій жанровій формі – роману. У такому разі наукова рецепція українського літературного процесу виглядає неповною й навіть штучно збідненою. Ґрунтовного вивчення потребують й інші жанрові форми – історичні повісті, оповідання, новели. Тож цілком логічно та умотивовано Тетяна Юріївна обрала за об'єкт дослідження історичні повісті (Р. Іванченко, «Розлилися круті бережечки...», М. Морозенко «Іван Сірко, великий характерник», Ю. Мушкетика «Іван Сірко, славетний кошовий», «Гетьман, син гетьмана», «Царгородська галера», «Засвіт встали козаченьки», В. Чемериса), оскільки зазначені твори про козацтво ще не мали комплексного вивчення, цілісного естетичного осмислення під різними кутами зору в контексті історичної белетристики ХХІ століття. Сучасне українське літературознавство потребує системних студій жанрових модифікацій та явищ стильового синкретизму на матеріалі саме історичного повістярства. У цьому аспекті актуальність теми дослідження Верби Тетяни Юріївни є очевидною й не викликає сумнівів.

Тема дисертації Верби Тетяни Юріївни «Жанрово-стильова еволюція української історичної повісті ХХІ століття про козацтво» виконана в межах комплексного плану науково-дослідних робіт кафедри української літератури Запорізького національного університету за науковим напрямком «Література й історія», деякі аспекти дослідження історичної романістики пов'язані з науково-дослідною темою «Запоріжжя та запорожці у фольклорі та літературі» (номер державної реєстрації 0106U008393).

Наукова новизна рецензованої дисертації постає не тільки в тому, що вперше в українському літературознавстві зrealізовано комплексний аналіз

історичних повістей ХХІ століття про козацтво на прикладі творів Р. Іванченко, М. Морозенко, Ю. Мушкетика, В. Чемериса в контексті традицій і новаторства української історичної прози, а й здійснено жанрово-родову класифікацію історичного повістярства з обраної теми; досліджено специфіку художнього змалювання історичних постатей і подій; з'ясовано прикметні риси поетики творів.

Концептуальна ідея дисертації про дослідження «Жанрово-стильової еволюції української історичної повісті ХХІ столітті про козацтво» виражена метою, послідовно реалізується комплексом завдань. Відповідно до цієї настанови визначено структуру дослідження, а саме: з'ясування родо-жанрової специфіки історичної повісті, класифікації жанрових різновидів та їх модифікацій; окреслення новітніх художніх концепцій подій визвольних змагань ХVІІ століття, Гетьманщини та Руїни в повістях про козацтво, виокремлення їхніх національно-специфічних ознак; визначення особливостей поетики аналізованих творів.

Методологічне підґрунтя роботи окреслюється в першому теоретичному розділі: ця структурна частина висвітлює тенденції художнього поступу історичного повістярства, а ретельний огляд напрацювань попередників відрефлектований дослідницею щодо літературознавчого дискурсу родово-видових і жанрово-різновидних визначень. Позитивним є те, що Верба Тетяна Юріївна наводить дискусійні погляди щодо теоретичних дефініцій поняття «жанр» (підрозділ 1.1.), адже воно є чи не найбільш складним у сучасному літературознавстві, тому його розробці присвячено немало наукових студій. Критики не раз удавалися до аналізу структурного наповнення жанру, його складників. Але на новітньому рівні вивчення знову виникають запитання, поглиблюється неузгодженість між визначеннями та судженнями. Складність проблеми посилюється ще й тим, що в історичній белетристиці межі тисячоліть можна простежити гібридність текстових сполук; синтез, синкретизм, гнучкість, еластичність жанру. Доречно послуговуючись ідеями праць П. Білоуса, В. Іванишина,

Р. Козлова, Н. Копистянської, дослідниця аргументовано вмотивувала п'ятиступеневий поділ (рід – вид – жанр – жанровий різновид – жанрова модифікація і синтез), що став засадничим у дисертації. Певним науковим здобутком Верби Тетяни Юріївни є наведення робочого визначення поняття «історична повість» як жанрового різновиду. Дослідниця з'ясувала місце повістярства в розвитку історичної белетристики, слушно аргументовано виокремивши й простеживши жанрові модифікації у контексті вітчизняної повістєвої типології: повість-казка, повість-сказання, повість-пісня, повість-літопис, повість-хроніка та ін.

Авторка зазначила, що українська література ХХІ століття представлена історичними повістями, домінантними в яких є проблеми державотворення та національної ідентичності, чим і зумовлений вибір творів. Спроби заглибитися в історію в пошуках власного національного коріння, бурхливі процеси державотворення призвели до намагань переосмислити історію в художніх творах.

У підрозділі 1.2. дисертантка простежила процес жанрового становлення історичної повісті та специфіку відбиття у ній теми козацтва. Зазначена структурна частина хибує типовим недоліком, який допускають дослідники історичної белетристики: у ході розгляду творів Вал. Шевчука («Останній день», «У пащу дракона»), Тетяна Верба, на жаль, вдалася до схематичного аналізу текстів, який не дає уявлення про еволюцію історичного повістярства. Викликає певне здивування і той факт, що здобувачка оминає увагою теоретичні напрацювання літературознавців-попередників, із-поміж яких варто назвати дослідження науковців К. Ломазової, Р. Мовчан, М. Павлишина, І. Приліпко, М. Рябчука, Л. Тарнашинської. На нашу думку, робота значно виграла б за умови аналізу художньої еволюції наративних експериментів у проаналізованих творах, що відобразило б шлях від суб'єктивізації розповіді до об'єктивно авторської манери викладу в сучасному історичному повістярстві.

У другому розділі Верба Тетяна Юріївна дослідила історичні реалії та новаторські художні версії, що відзначаються поєднанням історичної достовірності з психологізмом і ліризмом. Цілком зрозуміло, що аналіз історичної прози ускладнений ще й тим, що передбачає орієнтацію здобувачки в самих автентичних історичних подіях. Застосувавши порівняльно-типологічний метод, дисертантка вдало проаналізувала історичну достовірність творів «Розлилися круті бережечки...» Р. Іванченко, «Гетьман, син гетьмана» Ю. Мушкетика, М. Морозенко «Іван Сірко, великий характерник» та «Іван Сірко», «Царгородська галера» В. Чемериса.

У науковому апараті Верба Тетяна Юріївна вказала на використання герменевтичного методу, що дозволив відійти від авторських намірів, історії написання й зосередитись на його актуальній реальності: читацька аудиторія, функції, стильова приналежність, опрацьовані раніше теми та ідеї, вплив твору на читача. На жаль, попри акцентування цього методу, дисертантка не скористалася його можливостями повною мірою. Варто зауважити, що робота лише виграла б новими смислами, якби авторка завдяки герменевтичним підходам під час аналізу заглибилася б і в структуру тексту з його багаторівневою організацією, механізмами алюзій тощо.

Більш вдалим видається підрозділ 2.2.: на новому науковому рівні дослідниця простежила специфіку змалювання видатних історичних постатей у повістях про козацтво. Заслуговує уваги аналіз різних прийомів альтернативного моделювання історичних постатей і подій: дослідниця виокремила засоби індивідуалізації персонажів у психологічній площині, у мотивації поведінки і вчинків, у філософських узагальненнях (художньо довершені монологи, полілоги і діалоги, авторські коментарі та відступи). Дисертантка зосередилась на особливостях національної ідентичності, що оприявнюються в історичних повістях і які замовчувалися в радянському періоді. Досить вдало наведена цитата Г.-В.-Ф. Гегеля про літературу, «яка неодмінно потребує визначеності щодо національного характеру» (65 с.), спрямувала дослідницю на виокремлення та аналіз образів з виразними

етноментальними рисами. Верба Тетяна Юріївна простежила їх моделі світоуявлення, дослідила засоби вираження морально-етичних категорій: честь, совість, миролюбність, войовничість, справедливість.

Нової інтерпретації у повістях ХХІ століття набули події доби Руїни, ліквідації Запорозької Січі, закріпачення українців. Аналізуючи образ Богдана Хмельницького у творі Р. Іванченко «Розлилися круті бережечки...», авторка звернулася до нових наукових здобутків та документальних джерел щодо висвітлення постаті гетьмана. Верба Тетяна Юріївна наголосила на динамічності у зображенні героя, його рисах вдачі, що розкриваються через діалоги як простих козаків, так і ворогів, на функції листів у створенні достовірності зображуваного під час розкриття дипломатичних та військових умінь Богдана Хмельницького. У ході аналізу повісті Ю. Мушкетика «Гетьман, син гетьмана» дослідниця зосередилася на вираженні індивідуального буття Юрія Хмельницького, на особливому смисловому навантаженні морально-етичного конфлікту героя та екзистенційних категорій – тривоги, сумніву, життя, смерті. Авторка зазначила, що психологізм у зображенні гетьмана досягнуто завдяки використанню засобів домислу, паралелізму, введенням внутрішніх метафоричних монологів-роздумів, аналітичних ретроспекцій, часопросторових зміщень. Риси української ментальності постають завдяки описам життя козаків на Січі, у контрастному зіставленні козаків з турками під час зображення нарад. У ході аналізу історичної повісті «Іван Сірко, великий характерник», «Іван Сірко, славетний кошовий» М. Морозенко Верба Тетяна Юріївна, застосувавши елементи методу міфологічної критики, дослідила міфологічні структури, риси неофольклоризму творів. З'ясувала, що синтез міфу, легенди та історизму сприяє глибшому розкриттю свідомості, здібностей та вчинків героя, ліризує та романтизує оповідь.

Водночас варто зазначити, що дослідження у другому розділі позначено надмірним захопленням текстом під час аналізу героїв повісті, що іноді призводило до його переказу (сторінки 53, 54, 68, 78, 81, 84).

Відповідно до назви підрозділу 2.2. хотілося б більш аргументованих спостережень дисертантки щодо співвідношення історичної конкретики та художнього вимислу автора.

Підрозділ 2.3. імпонує ретельним вивченням і переконливою класифікацією жанрових різновидів, модифікацій і синтезів. Аналізуючи повість Р. Іванченко «Розлилися круті бережечки», дисертантка звернула увагу на оновлення форми новел: відсутність заголовків, схильність до літописання в окремій частині – хронографі. Це дало можливість дослідниці визначити жанрову своєрідність твору як історичну повість-літопис у новелах. Поліфонічна єдність, інтелектуалізація новел у повісті досягається завдяки максимальному фактологічному насиченню, досконалому знанню реалій епохи, оптимальному групуванню, зосередженості на їхній компактній подачі.

На ускладненість жанрової форми твору Ю. Мушкетика «Гетьман, син гетьмана» вказував сам автор, спрямовуючи читача на достовірність у зображенні: белетризований історичний нарис чи белетризована історична хроніка. Синтез агіографії та хроніки, використання можливостей літописної традиції дали можливість дисертантці визначити твір як історико-біографічну повість-хроніку.

Змістоформові структури тридцяти новел історико-пригодницької дилогії М. Морозенко – «Іван Сірко, великий характерник» та «Іван Сірко, славетний кошовий» – дали змогу Вербі Тетяні Юріївні виявити їх жанрові різновиди: історико-драматичні («Сірий побратим», «Втрата сірого побратима»), історико-психологічні («Поцілений у серце», «Три чесниці відліку»), історико-пригодницькі («Перевозькі хутори», «Школа характерництва», «Велика наука», «Повернути втрачене»), історико-фантастична («Народжений вдруге»), історико-сенсаційна («Життя і смерть»), історико-героїчні («На захист Мерефи», «Приречений на перемогу»), історико-побутова («Осінь – пора весіль»). Авторка наголошує на жанровому синтезі творів: новела-хроніка «На варті України» та

«Кошовий отаман», новела-пісня «Кобзар Тарас Вербовик», новела-казка «Цвіт папороті». Детально проаналізовані моделювання подій та насичення віршованими рядками нарації у повісті В. Чемериса «Засвіт встали козаченьки» дали можливість схарактеризувати твір як історико-пригодницьку повість-пісню. Ґрунтовний розгляд рис документалізму, публіцистичності, вигадки, інтертекстуальності спрямували дослідницю до визначення твору «Царгородська галера» В. Чемериса як повість-сказання, що є проявом жанрового синтезу.

Аналітичним осердям дисертації є третій розділ роботи, у якому Тетяна Юріївна демонструє системність наукового мислення, що охоплює різні рівні поетики. Ця структурна частина присвячена аналізу особливостей поетики історичної повісті ХХІ століття про козацтво. У ході дослідження Верба Тетяна Юріївна акцентувала на своєрідності сюжету та композиції, способах конструювання хронотопу, аналізі засобів інтертекстуальності, проте не обґрунтувала, чим викликаний вибір саме цих категорій. Висвітлення поняття поетики, синтезу дефініції означеного явища на основі діахронічного огляду його історії, показу власного бачення терміна, залучення досліджень Г. Клочека, М. Кодака та деяких інших літературознавців, надало б дослідженню, на нашу думку, більшої наукової переконливості.

У підрозділі 3.1. Верба Тетяна Юріївна розглянула своєрідність сюжету за принципом: «зовнішній сюжет» (формування, розкриття характеру безпосередньо через його участь і самовиявлення в дії) та «внутрішній сюжет» (розвиток і виявлення характерів опосередковано через зміни в психіці героя), їх специфіку в історичних повістях. Аналіз праць М. Бахтіна, М. Кодака, Н. Копистянської, Ю. Лотмана (підрозділі 3.2.) дав можливість дослідити хронотоп і його роль у сюжетно-композиційній структурі історичних повістей, у змалюванні історичних постатей як художніх образів, висвітлити глибинний зміст текстів, індивідуально-авторські трансформування способів зображення часових і просторових реалій.

Варто відзначити високий науковий рівень аналізу на прикладі конкретних текстів хронотопних структур. Дисертантка запропонувала новий, менш обмежений жанровими традиціями ступінь осмислення реалій минулого, через бінарні опозиції «людина – час», «людина – батьківщина» з виявами можливостей патріотичного та морального зростання особистості, рівнів життєрозуміння та життєдіяльності. Тетяна Юріївна зазначила, що для повісті «Розлилися круті бережечки» Р. Іванченко характерні дві лінії хронотопного розгортання сюжету; своєрідним «розбиванням» укрупненого ходу великих подій, що конденсуються в хронологічних межах періоду Руїни – 60–70-х рр., позначений твір Ю. Мушкетика «Гетьман, син гетьмана»; ущільненість часових вимірів, часофіксування, розгорнута ретроспективна конструкція відрізняє повість В. Чемериса «Царгородська галера»; домінуванням можливостей часу і простору у створенні нової художньої концепції проникнення в глибини історії позначені історичні повісті М. Морозенко про Івана Сірка.

Незаперечним науковим здобутком дисертантки є підрозділ 3.3., у якому досліджено засоби інтертекстуальності, висвітлено сукупність національно-специфічних ознак повістей, тематичних, міжжанрово-різновидних, хронологічних контактів і впливів. Теоретичне обґрунтування, що вдало подано на початку підрозділу, дало можливість виявити спільні й відмінні ознаки проаналізованих повістей через їхні міжтекстові зв'язки і взаємовпливи.

Насамкінець варто зазначити, що загальні висновки до дисертації ґрунтовні, повною мірою відображають практичні результати, одержані у процесі дослідження.

Рецензована робота заслуговує на високу оцінку; проблему, яку порушила дослідниця, справді значуща, цікава, багатогранна, має важливе значення для історії сучасної української літератури, оскільки в ній заповнено певні лакуни – проаналізовано національні, соціальні, моральні

аспекти проблематики та жанрово-стильову еволюцію української історичної повісті ХХІ століття про козацтво.

Отже, дисертація Верби Тетяни Юріївни «Жанрово-стильова еволюція української історичної повісті ХХІ століття про козацтво» є завершеним самостійним дослідженням, з науково обґрунтованими положеннями, достовірність яких не викликає сумніву, а отримані результати сприятимуть подальшим дослідженням чинників, що впливають на формування наукового іміджу історії української літератури як в Україні, так і за кордоном. Висловлені раніше зауваження та пропозиції ніяк не применшують значення роботи.

Особистим внеском здобувачки є коригування дефініції історична повість; здійснення комплексного аналізу історичних повістей ХХІ століття про козацтво в контексті літературного процесу, традицій і новаторства української історичної прози; самостійне дослідження жанрово-стильових домінант цих повістей, визначення їх жанрових модифікацій. Дисертація виконана самостійно, результати й висновки, що містяться в роботі, отримані авторкою особисто.

Практична цінність дослідження, його теоретичні положення й узагальнення цілком логічно можуть бути використані при викладанні історії української літератури в навчальних закладах різного рівня, у спецкурсах і спецсемінарах, на факультативних вишівських і шкільних заняттях.

Результати розвідки були належно апробовані на міжнародних всеукраїнських наукових конференціях, відображені в 9 наукових публікаціях, із яких – 5 статей у фахових виданнях України, 1 – в закордонному періодичному виданні. Автореферат загалом відображає основні аспекти дисертаційної роботи.

Вважаю, що дисертація Верби Тетяни Юріївни «Жанрово-стильова еволюція української історичної повісті ХХІ століття про козацтво» виконана на належному науковому рівні, відповідає вимогам п.п. 9, 11, 12, 13 «Порядку присудження наукових ступенів», затвердженого постановою

Кабінету Міністрів України від 27 липня 2016 року, № 567), її результати є важливими для історії української літератури, а автор дослідження Верба Тетяна Юріївна заслуговує на присудження наукового ступеня кандидата філологічних наук зі спеціальності 10.01.01 – українська література.

Офіційний опонент –
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри української
та зарубіжної літератури і
порівняльного літературознавства
Бердянського державного
педагогічного університету

Учений секретар

М.М. Богданова

О.І. Попова